

QEYRI-VERBAL KOMMUNİKASIYA ÜSULLARININ MAHIYYƏTİ, YARANMA TARİXİ VƏ NİTQDƏ ROLU

Giriş. Məlum olduğu kimi, insanlar arasında ünsiyyətin reallaşmasının ən mühüm vasitəsi dildir. Dil vasitəsilə həyata keçirilən ünsiyyət verbal (sözlü) ünsiyyət adlanır.

Qeyri-verbal kommunikasiya isə, sözlərin köməyi olmadan informasiya mübadiləsi, ünsiyyətdir. Bunlara jestlər, mimika, müxtəlif siqnal və işarə sistemləri aiddir. Jestlərlə ünsiyyət sistemində insanlar arasında informasiya mübadiləsini əlin hərəkətləri, barmaqların vəziyyəti və ovuzun mövqeyi icra edir. Əl ilə ifadə edilən informasiya görməklə və ya taktill şəkildə toxunmaqla ötürülür. Mimika insanın emosional vəziyyətini müşahidəçilərə çatdırır və üzün dərialtı əzələlərinin hərəkəti ilə ifadə olunur. Siqnal və işarə sistemi ilə informasiyanın ötürülməsi üsulu əsasən uzaq məsafəyə səsini çatmadığı (yol patrul xidmətçisinin verdiyi mesaj) və ya işin prinsipinə əsasən sakitliyin qorunması (hərbi zamanı kəşfiyyatçının verdiyi mesaj) hallarında istifadə olunur.

Müasir cəmiyyətdə işarələr sisteminin komponentlərinin müxtəlif sferalara (məsələn, reklamda, televiziya, xalqın milli irsinin, tarixinin qorunmasında əsas amil olan adət-ənənələrdə, ünsiyyət əngəli olan insanların sosiallaşmasında və s.) tətbiq olunmasına insanların tələbatı artmışdır. Bu tələbat qeyri-verbal ünsiyyət sisteminin tədqiqatının aktuallığını təşkil edir.

Qeyri-verbal kommunikasiya üsullarının mahiyyəti

İnformasiyanın qeyri-verbal üsullarla ötürülmə formaları gündəlik həyatımızda daima mövcuddur. Onlardan bəziləri praktik olaraq hər verdə (məsələn, yeni ilin gəlməsi münasibəti ilə küknaq ağacının bəzədilməsi və s.) tanınır. Lakin, elə formaları da var ki, yalnız müəyyən qrup şəxslərə aid edilir (məsələn, hərbi rütbələrin işarəsi və s.) və həmin şəxslər haqqında informasiya verir. İnformasiyanın qeyri-verbal ötürülmə üsulları vəziyyətdən, mədəniyyətdən, adətdən asılı olaraq müxtəlif məna kəsb edə bilər (məsələn, gəlinin əllərinə xınadan şəkillərin çəkilməsi və s.) [1].

Çox vaxt səsini tonunun alçaq və ya yüksəkliyi, intonasiya da qeyri-verbal ünsiyyətin tərkib hissəsi sayılır [2].

Psixoloqların fikrincə səsli dildə danışan insan verdiyi informasiyanın orta hesabla 60%-ini qeyri-verbal vasitələrlə, 40%-ni isə sözlərlə ötürür [3].

Dünyaya gələn hər bir uşaq ətraf mühətdən, canlı və ya cansız aləmdən aldığı ilkin məlumatları təsviri formada, obrazlı şəkildə qəbul edir və hətta eşitmə və nitq əngəli olmayan uşaqlar belə ünsiyyətin bu formasını sifahi danışıqdan əvvəl öyrənir. Deməli, qeyri-verbal kommunikasiyanın yaranma kökləri uzaq keçmişə, insanın yarandığı dövrə bağlıdır.

I minilliyin ilk yüzilliyində vəsəmis, Yunanıstanın ən məşhur natiqi kimi tanınmış M.F.Kvintilian (təxminən 35–100-cü illər) natiqlik mədəniyyətinin formalaşması haqqında, natiqlik sənətinin bütün incəliklərini əks etdirən və bu günə qədər gəlib çıxan 12 kitabın müəllifi olmuşdur. M.F.Kvintilian bu silsilədən olan “Natiqlərə nəsihət” kitabında nitqin aydın, səlis, tam ifadə olunması üçün bədən, əl-qol hərəkətləri və mimikanın nəhəng resurs olduğunu göstərmişdir [1].

Fikri daha aydın çatdırmaq üçün həm eyni, həm də fərqli dildə danışan insanlar qeyri-verbal ünsiyyətdən mütəmadi olaraq istifadə edirlər. Qarşılıqlı anlaşma zamanı qeyri-verbal kommunikasiyanın üsullarının rolu əzəvedilməzdir. Qeyri-verbal kommunikasiya üsulları yalnız insanların deyil, bütün canlıların (heyvanlar) ünsiyyət vasitəsidir. Bu üsul ana ilə övladın ilkin ünsiyyət dili olmaqla bərabər, həm də insan ilə heyvan arasında, yaxud müxtəlif səsli dillərdə danışan, lakin eyni səsli dildə danışa bilməyən insanlar arasında ünsiyyət dilidir.

Qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrinin istifadəçiləri həm eşidə bilən, həm də eşitmə və nitq əngəli olan insanlardır. Potensial hala uyğun olaraq insanlar bu vasitələrdən müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edirlər. Məsələn, səsli dillə danışan insanlar öz təəssüratlarını, fikrini, əhval-ruhiyyəsinə daha mənalı, effektiv çatdırmaq məqsədi ilə müxtəlif qeyri-verbal ünsiyyət üsullarından köməkçi vasitə kimi, lakin, eşitmə və nitq əngəli insanlar isə informasiya ötürmək və qəbul etmək məqsədilə əsas vasitə kimi istifadə edirlər.

Kanadalı alim A.A.Xan “Qeyri-verbal ünsiyyət: fakt və fiksiya” adlı məqaləsində qeyri-verbal ünsiyyət üsullarına telepatiyani da əlavə etmişdir. Onun fikrincə, insanların istifadəsi üçün bu üsul inkişaf etdirilsəydi süni telepatiya adlandırılardı və ünsiyyətin qeyri-verbal üsulu kimi tanınardı [4].

Qeyri-verbal kommunikasiya üsulunun nitqdə rolu

Müasir cəmiyyətdə nitq mədəniyyətinin əsas göstəricilərindən sayılan əcnəbi dil biliyi vacibdir, lakin jest dili bütün dünya əhalisi tərəfindən ən asan anlaşılacaq lüksik, qrammatik üsluba malik ünsiyyət vasitəsidir. Jest dilinin hamı tərəfindən anlaşılacaq olmasının əsas səbəbi bu dilin semantik vahidinin təsvir etdiyi predmetin mənşəyi ilə sıx əlaqəli olmasından irəli gəlir. Mədəniyyətlərarası dialoq zamanı müxtəlif millətlər üçün jestlər fərqli mənaya malik ola bilər: insanların gündəlik ünsiyyəti zamanı istifadə etdiyi elə jestlər var ki, həmin jest bir mənada işlədilsə, lakin kimə ünvanlanmışdırsa həmin adam tərəfindən başqa cür başa düşülə bilər. Ümumiyyətlə, iştirakçılar tərəfindən ünsiyyətin nişanlarının adekvat oxunması problemi indivə qədər aktual problemlərdən biridir.

Hisslərin və emosiyaların müxtəlif təzahürələri, insanların ifadəli hərəkətləri, başqa sözlə informasiyanın qeyri-

¹²¹ AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan kemalwamil@mail.ru

verbal vasitələrlə ötürülməsi üsulları elmin müxtəlif sahələrindən olan (mədəniyyət ekspertləri, psixoloqlar, antropoloqlar, etnoloqlar, filoloqlar) mütəxəssislərin marağına səbəb olmuşdur.

Antik vaxtlardan başlayaraq nəzəriyyəçilər natiqlik mədəniyyətinə dair tədqiqatlarında qeyri-verbal kommunikasiya üsuluna xüsusi önəm vermişlər. Müxtəlif ritorikalardan olan nəzəriyyəçilər natiqlik bacarığı və məharəti haqqında məqalələrini qeyri-verbal kommunikasiya üsuluna həsr etmiş və onun ayrılmaz hissəsi olan jestlərə ayrıca diqqət yetirmişlər.

Qeyri-verbal işarələr ünsiyyət prosesində müxtəlif tip məlumatlar daşıyır-danışan şəxsin özü haqqında, ünsiyyət iştirakçılarının bir-birinə olan münasibəti haqqında, ünsiyyətin gedişinin tənzimləməsi haqqında məlumatlar:

Danışan şəxs şəxsi xüsusiyyətləri, keyfiyyətləri və sosial durumu haqqında qarşı tərəfə informasiya ötürür. İnsanın əl-qolunu və başını tərpətmə aktivliyi, sürəti, dinamikliyi və intensivliyi onun təbiətini, coşğunluğunu, emosional vəziyyətini, onun müzakirə olunan mövzuya olan münasibətini (məsələn, sevincini, həyəcanını, kədərini və s.), ünsiyyət qurma bacarığının səviyyəsini (həmsöhbətlə əlaqəyə girməsi, onu dəstəkləməsi və ya onu tərک etməsi) göstərir. İnsan fikrini ifadə edərkən bir obraz kimi özgüvənini, öz mənliliyinə olan hörmətini də ifadə edir. Ünsiyyətin səviyyəsi (sosial və emosional yaxınlıq və ya uzaqlıq), iştirakçılar arasındakı ünsiyyət mövzusunun tipi və ya növü (müzakirə və ya mübahisə) və ünsiyyətin dinamikası (ünsiyyətin saxlanması, dayandırılması, davam etdirilməsi və s.) ünsiyyət iştirakçılarının bir-birinə olan münasibəti haqqında məlumat verir. İştirakçılar tərəfindən ünsiyyətin gedişinin tənzimləməsi mümkündür. Məsələn, həmsöhbətlərin rahat oturması onların uzun müddət söhbətə müsbət münasibətlərinin olduğunu göstərir. Əksinə, əgər narahatlıq yaşadığını göstərən jestlər edirsə, bu hərəkəti ünsiyyətin yekunlaşacağı haqqında signal kimi qəbul etmək olar. Ünsiyyət prosesində həmsöhbətə yönəlmiş diqqətli nəzərlər müzakirə olunan mövzuya maraqlı olduğuna, əks halda, üz ifadəsinin olmaması və nəzərlərin yayınması isə maraqsız olduğuna işarədir [5].

Qeyri-verbal kommunikasiya üsulu ilə ünsiyyətə müxtəlif münasibətlər və elmi baxışlar

XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq qeyri-verbal kommunikasiya üsulu ilə ünsiyyətin araşdırılması istiqamətində tədqiqatların sayı artmağa başlamışdır. 1950-1960-cı illər qeyri-verbal kommunikasiya üsulu ilə ünsiyyət haqqında bir çox elmi işlərin, tədqiqatların, məqalələrin yazılma dövrü hesab olunur. Buna bir neçə tədqiqat işlərini misal göstərmək olar: R.Berdvistel “Kinesika elminə giriş”, “Kinesika və kontekst”, Y.Ruş və U.Kis “Qeyri-verbal kommunikasiya: insanlar arasındakı münasibətdə vizual qavrayış haqqında qeydlər”, E.Xoll “Lal dili”, Y.Fast “Bədənin dili”, P.Ekman “Yalanın psixologiyası”, K.Frank “Toxunma rəhbəri” və s. [6].

Effektiv metodlarla informasiyanın təsviri biliyin vacib xüsusiyyətlərindən biri olub, informasiyanın dərk edilməsinin əsas şərtidir. M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin professoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru A.Zenkin qeyd edir ki, fikrin həm verbal (simvollar ardıcılığı ilə), həm də qeyri-verbal (şəkil və təsvirlərlə, obrazlı) ifadəsi informasiyanı ötürülməsini tam təmin edir və öyrədici sistemlərdə bu iki üsüldən istifadə biliyin mənimsənilməsində mühüm rol oynayır [7].

İnformasiyanın vizuallaşdırılması qnoseologiyanın (“Qnoseologiya” – yunan mənşəli ifadə olub, qnozis – bilik, loqos – söz, təlim mənasını verir [8]) əsas problemlərindən biridir. Alimlər informasiyanın mükəmməl ötürülməsi üçün şifahi və ya verbal üsulun kifayət etmədiyini, eyni zamanda gözlə qəbul edilən obrazlı təsvirin vacibliyini vurğulayaraq, bu iki üsulun sıx əlaqəli olduğunu qeyd etmişlər. Rus şairi və tərcüməçisi İ.İ.Kozlovun fikrinə görə biliyin dərk edilməsində əyani vasitələrin rolu əvəzsizdir [9].

Jest dili antropologiya, linqvistika, fəlsəfə, psixologiya və s. elmlərlə bərabər, həm də heyvanlar haqqında elmlə də sıx əlaqəlidir. Ümumiyyətlə, jestlərlə ünsiyyət nəinki insanlar arasında, hətta insan ilə heyvan və ya heyvanların öz aralarında da mövcuddur. C.Darvin 1872-ci ildə çap edilmiş “İnsanlarda və heyvanlarda emosiyaların ifadəsi” adlı kitabında insan və heyvanın eyni emosiyalarının olduğunu primitiv bioloji aktlarla əlaqələndirmişdir. Bununla o, öz tədqiqatında emosiyaların ötürülməsinin üsullarının universal olduğunu əsaslandırmış və onların bütün canlılar üçün eyni olduğunu qeyd etmişdir. İnsanın qəzəbini ifadə edərkən disini qıçavaraq, əlini vumruqlaması ilə hücumu hazırlaşan vəhşi heyvanın disini və cavaqlarını nümayiş etdirərək eyni emosiyaları ifadə etmələrini misal göstərmişdir.

R.L.Berdvistel XX əsrin ortalarında dərc olunan “Mimika, jest, hərəkət, duruş və onların mənası” adlı kitabında C.Darvinin ideyasına qarşı çıxaraq insanın bəzən gülümsəyərək kədərini gizlətdiyini misal gətirmişdir. M.Mid, O.Bevtson, E.Holl, C.Osqud öz araşdırmalarında R.L.Berdvistelin bu ideyasını dəstəkləmişlər. Lakin P.Ekman və U.Frizen məmnunluq, kədər, qəzəb, gülüş, həzz, qorxu, təəcüb, nifrət, qəm, pərtlik, dilxorluq, acıqından ağlamaq, pəsmənçilik və s. kimi əsas emosiyaların universal ifadəsinin olduğunu təsdiqləmişlər. Psixoloq Kerrol İzard da onlarla paralel apardığı araşdırmalarında eyni nəticəyə gəlmişdir [11].

1930-cu illərdə Pol Ekman tədqiqatlarında Con Desilin tədqiq etdiyi balaca uşaqların üz ifadəsinin anlaşılması metoduna əsaslanaraq universal emosiyaların olduğunu qeyd etmişdir. Etnoloq E.E.İreneusun tədqiqatları bir daha sübut etdi ki, insanın üzündəki emosiyaların ifadələri universaldır və bu bizim təkamülümüzün nəticəsidir. Onu körpələrdə qeyri-verbal davranışın formalaşması maraqlandırır. O, körpəlikdən və ya anadangəlmə kor və kar uşaqlarla işləyirdi. E.E.İreneus qeyd etmişdir ki, üzdə kədər, gülüşün, təbəssümün, pəsmənçiliyin, qəzəbin, qorxunun təzahürləri hamıda eyni olur [6, 10].

Psixiater və psixoloq, professor E.Krecmerin 1921-ci ildə dərc edilmiş “Bədənin quruluşu və xarakteri” adlı kitabında insanın fiziki quruluşunun və psixoloji xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsini təhlil etmişdir. Fərdi olaraq hər bir insanın davranışı həm psixoloji, həm də fizioloji komponentlərin birləşməsi ilə əlaqədən ibarətdir. Psixofizioloji

komponent dedikdə isə fərdin motivi, məqsədi istisna olmaqla anadangəlmə bioloji xüsusiyyətləri nəzərdə tutulur. Onun fikrincə, xarici görkəmin analizi insanın ruhi keyfiyyəti, sağlamlıq vəziyyəti və şəxsiyyətinin tipi haqqında informasiya əldə etməyə imkan verir [11].

Moskva Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti, pedaqogika elmlərinin namizədi N.İ. Oetmanenko mədəni mühitdə işgüzar danışıqlar çərçivəsində qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrinin rolunun çox mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulayaraq, “Sözlər gözəl səslənir, amma, siz onun üz ifadəsinə fikir verin” şərhini vermiş və fikrini belə bir arqumentlə əsaslandırılmışdır ki, ən məsuliyyətli beynəlxalq əlaqələr (diplomatik, işgüzar və fərdi) elektron poçtla və ya telefonla deyil, məhz üz-büz tanışlıq əsasında qurulur [3].

Amerikada Nebraska-Lincoln Universitetinin professoru F.Luthans “Təşkilati davranış” adlı kitabında şifahi ünsiyyət əsasında qurulan təşkilati davranışlarda, sözsüz ifadə olunan qeyri-verbal ünsiyyətin vacibliyini bildirmişdir. O, qeyd etmişdir ki, qeyri-verbal ünsiyyətin bir çox formaları mövcuddur. Bunlardan ən geniş yayılanı bədən dilidir. Ünsiyyət zamanı bədən hərəkətləri həmsöhbətə məlumat ötürür. Buna üzün ifadəsi, insanın gözlərinin mənası ilə yanaşı duruş pozası da daxildir. Əgər peşəkar satıcı, reklamçı və hətta oyunçu müttəfiqin gözlərindəki ifadəni oxuya bilərsə və aldığı məlumatdan düzgün istifadə edərsə, bu yanaşma ona kapital qazandırır [12].

Psixologiya elmləri doktoru M.İ. Yənikeyevin 2010-cu ildə nəşr edilmiş “Psixoloji ensiklopediya” lüğətində paralingvistik vasitələr termini belə izah olunur: paralingvistik vasitələr informasiyanın qeyri-verbal ötürülməsi üsuludur. O, paralingvistik vasitələrin üç növünə görə fərqləndiyini qeyd edir: tələffüz, kinetik və qrafik. Paralingvistik vasitələrin tələffüz vasitələri ilə ötürülməsinə səsin tempi, nitqin tembr, sabit intonasiya, səslərin tələffüz edilməsinin xüsusiyyətləri və pauzalar aid edilir. Nitqin kinetik komponentlərinə jestlər, mimikalar, pozalar, qrafik paralingvistik vasitələrə isə məlumatın nişanlar və işarələr vasitəsilə ötürülmə üsulu daxildir [13].

Psixologiya elmləri namizədi M.S. Andrianovun nöqteyi-nəzəri də maraqlıdır: qeyri-verbal kommunikasiya şifahi olmayan ünsiyyət vasitələrinin məcmusudur, məlumatın mənasının yaxşı anlaşılması, dolğun, dəqiq ifadə olunmasını təmin edən jestlər, nişanlar, simvollar, kodlar sistemidir [14].

Görkəmli rus lingvisti və filosofu Q.V. Kolşanskoqonun dilçilik elminin ən mürəkkəb sahələrindən birinə həsr edilmiş, danışıq kommunikasiyasında qeyri-dil vasitələrindən istifadə problemlərini işıqlandıran, 1974-cü ildə dərc edilmiş “Paralingvistika” monoqrafiyasında qeyri-verbal semiotikanın artıq həyatımıza daxil olduğunu və insanlar tərəfindən qəbul edildiyini qeyd etmişdir [15].

Qeyd etmək lazımdır ki, informasiyanın qeyri-verbal mübadiləsi məsələsinin elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməsinin uzun müddət olmasına baxmayaraq, hələ də yetərinə işlənmişdir. Ünsiyyətin bu sahəsinə psixoloqların, kulturoloqların, filosofların, antropoloqların, etnoloqların və digər elm xadimlərinin müxtəlif baxışları mövcud olduğuna görə “qeyri-verbal ünsiyyət”, “qeyri-verbal davranış”, “qeyri-verbal semiotika”, “qeyri-verbal vasitələr”, “qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri”, “qeyri-verbal kommunikasiya”, “qeyri-verbal kodlar” və s. kimi terminlər elmi ədəbiyata daxil olmuşdur.

Nəticə. Qeyri-verbal kommunikasiya üsullarının müxtəlif sahələrə tətbiq olunması fundamental tədqiqat işləri aparılmasına tələbat yaratmışdır. Eləcə də informasiya kommunikasiya texnologiyalarının müasir inkişaf etmiş potensialı hesabına eşitmə əngəlli insanların yeganə ünsiyyət vasitəsi olan jestlərin avtomatik tanınması məsələsinin reallaşması, onların asan ünsiyyət qurmasına, cəmiyyətə qoşulmasına, təhsil almağa, başqa ölkələrə inteqrasiyasına imkan yaradır. Göründüyü kimi reklamda, televiziya, maşın-insan əlaqəsində və ünsiyyət əngəli olan insanların sosiallaşmasında qeyri-verbal kommunikasiya üsullarının daha dərinə tədqiqatı zərurətdir.

Ədəbiyyat

1. Слива М.Е. К вопросу о невербальных средствах передачи информации // Вестник КрасГАУ, 2013, №11, с. 311–314.
2. Abdullayeva F.B. Elmi Xəbərlər, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Dillər Universiteti, 2004/4, Bakı, 2004, səh.32-38
3. Гетьманенко Н.И. Невербальные средства общения: трудности перевода в иной культурной среде, // [Философия и культурология, 2013, №2 \(34\), с. 123–131](#)
4. [Khan A.A. Non-verbal communication: fact and fiction](#), Issue: [2001](#), <http://strangehorizons.com/non-fiction/articles/non-verbal-communication-fact-and-fiction/>
5. Т.А.Гридина, Н.И.Коновалова, Н.А.Воробьева; Невербальная коммуникация: практикум/, ФГБОУ ВПО «У ГПУ» Екатеринбург, 2015, 106 с.
6. Непп М., Холл Д. [Невербальное общение. Учебник](#), Москва, 2004, 256 с.
7. Зенкин А.А. Когнитивная компьютерная графика, М.: Наука, Гл. ред физ. мат. лит., 1991. 192 с. 7 с.
8. İdrak, 2011, <http://kayzen.az/blog/?%C9%99s%C9%99P%C9%99/4774/idrak.html>
9. Козлов И.И. Взор ума: Визуальное мышление глазами философа. – М.: Горизонт, 2001. С. 67 – 77
10. Эрман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь: пер. с англ. – СПб.: Питер, 2010. – 334 с.
11. Кречмер Э. “Строение тела и характер”, 2015, 328 с.
12. F.Luthans, Organizational Behavior, p. 250/594
13. Еникеев М.И. Психологический энциклопедический словарь. - М.: Проспект, 2010, 560 с
14. Андрианов М.С. Невербальная коммуникация: психология и право. М., 2007, 256 с.
15. Колшанский Г.В. [Паралингвистика](#), год: 2010, 96 с.

XÜLASƏ

Məqalədə qeyri-verbal kommunikasiya üsullarının mahiyyəti, yaranma tarixi, istifadə sahələri, müxtəlif funksiyaları və nitqdə rolu araşdırılır. Eşitmə əngəlli insanların ünsiyyətində qeyri-verbal kommunikasiya üsullarının əhəmiyyəti və dünya təcrübəsində bu problemə elmi praktiki baxışlar şərh edilir.

Açar sözlər: qeyri-verbal üsullar, qeyri-verbal ünsiyyət, eşitmə əngəlli insanlar, qeyri-verbal kommunikasiya, jest dili.

Резюме

СУТЬ МЕТОДОВ НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ, ИСТОРИЯ

СОЗДАНИЯ И РОЛЬ В РЕЧИ

В данной статье исследуется суть методов невербальной коммуникации, история создания, область применения, различные функции и роль в речи. Важность невербального метода коммуникации в общении людей с нарушениями слуха и рассматривается научная практика в мировом опыте.

Ключевые слова: невербальные методы, невербальное общение, люди с нарушениями слуха, невербальная коммуникация, язык жестов.

Summary

THE ESSENCE, THE HISTORY OF CREATION AND THE ROLE IN SPEECH OF NON-VERBAL COMMUNICATION METHODS

The essence of non-verbal communication methods, the date of their creation, their usage areas, the various functions and the role in the speech are researched in the article. The importance of non-verbal communication methods in intercourse of the people with hearing loss and scientific practical views to this problem in world experience are interpreted.

Key words: *nonverbal methods, nonverbal communication, people with hearing loss, nonverbal communication, gesture language.*

Rəyçi: Professor Rüşət Lətif oğlu Hüseynzadə